

KÖNYVISMERTETÉS.

Madách Imre és Az ember tragédiája. Írta: Voinovich Géza. Kiadja a Kiszfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1914. 8-r., 594 l. Ára 8 K.

Voinovich Géza Madách-monographiája reászolgál a részletes, beható méltatásra: akármi részben vesszük, akár mint irodalmi tanulmányt, akár mint életrajzot, vagy ha csak stílusát nézzük is, nem kell fukarkodnunk a dicsérettel. A szerző nem keresi a feltűnést. Művének szerkezete és stílusa egyszerű, de erős tiszta világosságában és tárgyyszerűségében. Ritkán nagyít, mindig a jellemzőt, a lényegest keresi és rendkívül alapos kicsinyben és nagyban, akár az adatok kikutatásában, akár az író lelkének és munkáinak mélyreható analysisében. Semmi sem kerüli el figyelmét. A mi jót talál a Madách-irodalomban, azt véteknék tartaná elmellőzni. Nem akar úgy feltűnni, mintha mindenkinél jobban értené költőjét, szívesen fogadja el a használhatót bárkitől is. Pedig ítélete biztos, egészen önálló, s monographiája alighanem legjobb a nagy Madách-irodalomban. Szóval előkelő íróval van dolgunk, a ki felsőbbtségét minden zaj nélkül bizonyítja, a kinek modora mutatja, hogy a legjobb írók hatása alatt nevelkedett.

Érdekes mindjárt műve kezdetén az ősök rajza s a környezeté, melyben Madách komoly gyermekifjává fejlődött. Ki van emelve az anyai nevelés hatása a Madách-fiúkra. »A fiúk — írja szerzőnk — az özvegyi háznál nem láttak tivornyával végződő nagy vadászatonkat, mámoros téli vacsorákat, melyek élcei elől a nők menekülni kénytelenek; nem hallottak hazugsággal fűszerezett vadásztréfákat, kortések agyafürt cselfogásait. Csöndes ház volt az; a szórakozás olvasásból állott, a kirándulások olyan házakhoz vezettek, a hol anyjuk betegeteket ápolt és gyógyított. Ilyenkor többnyire Imre kis ötös fogatán mentek. Ő úgyszólván egészen anyja oldalán élt, szívéhez is ő állt a legközelebb, mert komolyabb és eszesebb volt testvéreinél s a mellett beteges is.«

Madách fejlődésében, első kísérleteinek elemzésében különös gondja van a szerzőnek arra, hogy kikutassa azokat a mozzanatokat, melyek lassanként kifejlesztették a költő hangulatát az *Ember Tragédiájának* megalkotására. Ez nem könnyű munka, sok lélektani tapintatot kíván. És úgy hiszszük, hogy a szerzőnek sikerült a feladat megoldása. Kiemeli Madách első szerelmi csalódásának mély hatását. Ez a csalódás »bizalmatlanná tette egész életére: minden reményhez logikai lánczczal kovácsolja hozzá a kiábrándulást. E fájdalom emléke sohasem hegedt be lelkén

Az *Ember Tragédiájának* forradalmi jelenetében a szűzi marquise mintha Etelke visszajáró emléke volna. E fogékonyság a borús hangulatok iránt, a túlzott érzékenység s maga e meghasonlás a képzelt és való világ között állandó vonásai költészetének. « Egy ifjúkori drámája, a *Csak tréfa* című » egészen a költő szerelmi csalódásának s akkori heves világgyűlöletének tükré«. Ekkor Madách valóságos athéni Timon. Ebben nincs különös egyéni vonás, ez az érzékeny költői kedélyek gyakori, szinte tipikus ifjúkori hangulata. Jellemzőbb az *Ember Tragédiájának* költőjére az, hogy »ifjúkori színműveinek állandó sajátja e kettős vonás: egyik, hogy főbb alakjain hangulatának fénye-árnya játszik; másik, hogy hősei többnyire fogalmak személyesítőivé nőnek, küzdelmük és sorsuk a költő világnézetét hirdetik«. Sokféle hatást mutat ki a szerző Madách első drámáiban. Érdekes, hogy Sophokles mennyire hatott rájuk. Voinovich szerint »egyrészt Sophoklesre vihetni vissza Madách azon vonását, hogy ellentétes természeteket állít egymás mellé, egymás kiemelésére«. Sophokles drámáiból következett Madách, hogy a színműnek több hőse is lehet. »Az eszmei tartalom fontossága, mely bátran nyilatkozhatik több alakban is: ez a két elv némi részben kulcsul szolgálhat *Az ember tragédiája* fogantatásának titkához.« Látjuk, hogy leginkább ezt a titkot keresi Voinovich Madách pályájának rajzában. Alig húsz éves korában Madách abban hagyja a drámai kísérleteket. Mint magyar nemest a közélet foglalja el. A negyvenes évek politikai küzdelmeinek szenvedélyessége Madáchot is elragadja. De nem merül el a pártküzdelembé, a szemlélődés ösztöne erősebb benne, mint a cselekvése. Éles gúnnyal ostorozza a megyei nemesség zajos szereplését. Jól sejtí Voinovich, hogy »ez emlékeiből szövi Madách *Az ember tragédiájában* a demagógok jelenetét«. De még ennél is nagyobb tapasztalat várja a költőt: 23-ik évében megházasodik. E házasság történetét a szerző nagyon tanulságosan beszéli el. Elénk maga a tragikus történet anyagát, úgyhogy az olvasó megalkothatja a maga ítéletét és ha úgy tetszik neki, követheti a szerzőt is ítéletében.

Vőlegény és menyasszony igen fiatalok voltak. Mind a kettőnek korai volt a házasság. Madách lelke csupa komolyság és mélység, Fráter Erzsí könnyű madárlélek. Madách mikor meglátja Erzsikét, rendkívül élénken érdeklődik e lelkétől egészen idegen, szinte felfoghatatlan lény iránt. Hajzatát akkor egy lidérczkéhez hasonlítja, mely »bolyong, örvény fölébe csal, és megfoghatatlan«. Symbolikus hajzat volt ez! A költő ösztönszerűen érzi a symbolum jelentőségét, de szenvedélyében nem bírja elemezni, nem bírja tisztá tudattá emelni.

Phantasiáját vonzotta a lidérczfény és akarattalanul engedte magát az örvénybe csalni. A házasság első éveinek rajza Voinovich könyvében igen találó. A kiábrándulás fájdalmát nehéz körülmények súlyosbítják: a férj fogsága s az anyagi gondok. Erzsinek ez idő tájt kelt egyik levele egy kötetre terjedő jellemrajzzal is felér. Erzsí a család legnehezebb válságai közben is a mantlira, a kalapra, a fehér pántlikára gondol. Erkölcsi érzésének teljes korlátoltságát e levél világosan jellemzi. Ez után eltévelyedésén már nem csodálkozunk. Ilyen levelet irat Keller Gottfried Salander Mártonnal a börtönből. Elég a levelet olvasnunk, hogy megértsük,

miért kellett a házasságnak katastróphával végződnie. Pedig minő boldog volt Madách a házasság első éveiben! »Mint valami piros korall-sziget, — írja szerzőnk — úgy emelkedik ki első házasevéinek hangulata egyéb költeményei közül, de új rázkódásokra nemsokára elmerül.« E sorokat a szerző stílusának jellemzésére is idéztük. Mondottuk, hogy egyszerű világgossággal ír. De hozzá kell még tennünk, hogy egyszerűsége távol esik a bágyadtságtól. Nem keresi a képeket, de találja azokat, s ilyenkor igen élénk és sokat mondó.

Madáchot új szerelmének élményei lírai költővé teszik. Petőfi s más magyar lírikusok is hatnak reá. Voinovich szerint »Madách lírai természet, de nem lírai tehetség egyszersmind«. De költeményei gyakran meglepő világot vetnek belső életére. A házasság katastróphája mélyebben hatott reá, mint első szerelmi csalódása. Akkor ifjúi phantasiája lett komorrá, most a már több mint harminczéves férfiút a csalódás szívében sebzi meg. Keresi a magányt és hallja az ördög incselkedését: »Magad vagy úr egész világ felett.« Madáchnak e vessorából olyféle érzés szól hozzánk, mint a minőt II. Rikhard hangoztat, ki megfosztva trónjától büszkén érzi, hogy úrrá lett a fájdalom országában. Madách sok költeményt írt házassága után, körülbelül addig, míg *Az ember tragédiáját* írni kezdé. Költői stílusát, formaérzékét, a költő lelki állapotát, a mint e költeményekben tükröződik, Voinovich oly szépen és oly teljességgel jellemzi, hogy elég rámutatnunk könyvének e lapjaira, mert azokat végig idéznünk itt lehetetlen.

Megtaláljuk fejtegetéseiben az átmenetet Madách lelkének subjektivismusától az általánosban való megnyugvásra. Egyszer egy szítról beszél a költő, mely panaszra fakad, mivel örökös vihar vívja. De rászáll egy fáradt fecske, s megpihenve háladalt mond.

A kopár szirt nem panaszkodik már,
Ezredévre van vigasztalása,
Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje — szent megnyugovása.

A végzet végtelenje, ez *Az ember tragédiájának* tárgya; e tárgy felé vonja a költőt a belső szózat magán élete és az ország sorsa fölött érzett keserűségében. Mikor azután átnézte az ötvenes évek második felében egy régibb pessimistikus költeményét, odaírta a vers alá, hogy igaza volt, mert »Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapszámban mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán«. E szomorú igazságnak följegyzése volt az a pillanat, — Voinovich szavai szerint — »melyben fölmerült előtte *Az ember tragédiájának* képe, mint Goethe előtt Strassburgban a *Fausté*«. Azután tizenhárom hónap alatt megírta *Az ember tragédiáját*.

Voinovich alaposan előkészített bennünket ez aránylagos hirtelenség megértésére. Hiszen a mit Madách 1860-ig írt, a mit addig átélt, az mind csak arra való volt, hogy gazdagítsa élete fő munkájának formáját és tartalmát. Az a mód, a hogy Voinovich elbeszéli, mint fedezte fel Arany János Madáchot, olyan érdekfeszítő, mint egy drámai párbeszéd.

Előttünk áll az egyik költő, az ismeretlen, várva a méltánylatot önérettel, de saját értékét még sem sejtve, s vele szemben a másik költő, a gondolkodó művész, ki habozva, kételkedve nyúl a munkához, azután felmelegszik érte s mint saját gyermekét úgy gondozza, védelmezi. Voinovich kimutatja, hogy *Az ember tragédiája* sokkal tartozik Aranynek.

Következik ezután a könyvnek második s nagyobb része, a tragédia irodalmi sorsának, tartalmának s esztétikai értékeinek elemzése. Ez a rész eszmékben s finom esztétikai észrevételekben igen gazdag. E gazdagság természetesen annak is köszönhető, hogy Madáchsal sokan foglalkoztak, hiszen kritikai irodalmunknak e munka igen kedvelt témája; Voinovich halomra gyűjti az előzők munkájának eredményét, elválasztja az értékest a kevésbé értékestől és meg nem elégedve e magában is becses tisztázással, a megrostált szemekhez sokat ad hozzá a magából is.

Végigmegy sorban Madách kritikusaiban, s miután méltányolta őket, vizsgálja a tragédiára hatott írókat, a tragédia forrásait, s védelmezi compositióját. Kiemeljük e fejtegetésekből azt a gondolatot, hogy Hegel történet-philosophiája erősen hatott Madáchra. Erre, úgy hiszszük, senki sem gondolt az előtt, vagy legalább senki sem mutatta ki ily világosan, hogy Madách »magáévá tette Hegel általános történeti eszméit s az egésznek dialektikus menete is emlékeztet Hegel módszerére«. Áttér ezután Luczifer, Ádám és Éva ismertetésére. Az ő szerepükön is kimutatja a szerző, hogy mennyiben eredetiek a legkülönbözőbb hatások ellenére is. Luczifer és Goethe Mephistójának párhuzamában igen jó gondolat a következő: »(Madách) a gondolatok buzogányát jól bírja emelni, parittyája súlyos kövekkel czeiba talál, de nincs rátermettsége a humor könnyű vitérével való szemfényvesztő játéokra, mely sok helyütt váratlanul könnyű vért serkent. E részben a költő természetének hiányát sínyli Luczifer.« Kimutat némi következetlenséget is Luczifer jellemrajzában, midőn összetéveszti magát Byron jötevő Lucziferével. Tartalmas észrevétel az, hogy Madách másképp végzi, mint a hogy kezdette. »Boldogtalanságának súlya alatt az embert, gyarló féregnek látta, a ,még gyarlóbb Évával oldalán'; de a mint rajzolni kezdte a nő hivatását és természetét, fölfogása enyhült s a költemény végén kettős apotheosisból fon dicskört Éva alakja köré.« Ezzel megkapjuk az átmenetet az alapeszme kutatására. Rámutat a szerző arra, hogy »*Az ember tragédiájának* tartalmát nem foglalhatni össze egyetlen eszmében, úgy szólván egy mondatban; alapeszméje a gondolatok egész sorából van összetéve, melyek magukban is jelentősek, de csak összefogózva adják a mű egész értelmét«. Madách azt hitte, hogy a történeti haladás eszméjét hirdette tragédiájában. Erdélyihez írt levelében munkája alapeszméjét így fejtegette: »az emberiség fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre... az eszme folyton fejlődik s győz, nemesedik.«

Voinovich szerint Madách drámája azt tanítja, hogy »az ember és az emberiség élete szakadatlan küzdelem, melyre ereje és a hivatás szava ösztönzi; jutalma az emberiségre nézve a haladás, az egyes küzdő emberre pedig a szerelmi és családi boldogság s önérzete...« Mindamellert azt hiszi, hogy Madách nem hirdet teljes megnyugvást, hogy Ádám utolsó szavai-

ban halvány kétely rezeget, s hogy ez a megnyugvásnál jobban is fejezi ki az embert, a ki a remény és csüggedés, kétség és bizalom közt hánykodik. Madách Hegel tanítványa, már pedig e nagy philosophus a világtörténetet haladásnak nevezi »a szabadság öntudatossága irányában«. Voinovich nem fogadja el Overmans Jakab jezsuita atyának azt a vádját, hogy Madách drámája végén a bizalmat hirdető szó ki nem elégíti lelkünket, mert e bizalmat nem okolják meg a történeti képek. »Madách költeményében — mondja Voinovich — az ötvenes évek végének Madácha vitatkozik a negyvenes évekbeli Madáccsal s hévvel czáfolja ezt. E ponton sarkallik lelkének megosztása a két főalak között. Kétfelé osztja ellentétes nézeteit, ellenkező két világfelfogását. Fiatalkori kétségeit, tagadását Luczifer ajkára adja; az élet tartalma: a törekvés, a megnyugvás és bizalom Ádám osztályrésze. Mint egy óriás dialogus hangzik fel Luczifer és Ádám ajakán a kétség és emelkedettség, a lázongás és megnyugvás világnézete, hogy mint benne magában, az utóbbi diadalmaskodjék.«

E főbb gondolatokon sarkallik Voinovich fejtegetése Madách alapezsméjéről. A fejtegetés nagyon tanulságos.

De kételyeinket nem oszlatja el. Mintha Overmansnak mégis igaza volna, a történeti képek vígasztalanságával szemben az utolsó szín biztatása nem elég erős ellensúly. Madách elméletileg hitt a haladásban, mint Széchenyi korában a legtöbb elmélkedő nálunk s a külföldön is. Azért rosszul esett neki, hogy az egykorú kritika nem bírta kiolvasni költeményéből a haladás eszméjének hirdetését. De mi sem bírjuk kiolvasni belőle. A történet Madách szerint vígasztalan, az emberi ideálok megbuknak, az ember a bukott ideál ellentétében keresi a reményt, de mind végig csalódik. Tulajdonkép a jövő reményével sem biztatja Madách az emberiséget. Az Úr azt mondja Ádámnak, hogy »jövőd ködön csillog át«.

Nem mondja meg, hogy mit rejt ez a köd. Csak erkölcsi érzését kívánja fenntartani, midőn ezt hirdeti:

Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete,
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét,
És biztosítva áll nagyság, erény.

De vajon a nagyság és az erény biztosítják-e az emberi haladást? A történet Madách szerint azt tanítja, hogy nem. És a jövő? Kód borítja. Madách tulajdonkép ugyanazt tanítja, a mit Vörösmarty hirdet a *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben.

Ez hát a sors és nincs vég semmiben?
Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai.
Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint legnemesbekért.

Nem azt mondjuk, hogy Vörösmarty hatott Madáchrá, de mind a kettőben közös vonás: az életből merített pessimizmus vegyülete az erkölcsi érzés parancsszavával s a haladás gondolatába vetett elméleti hittel.

Boldogságot egyik sem hirdet, igazi reményt sem, csak a kötelesség csüggedetlen férfias teljesítését követeli, a vígasztalan benyomások áradata ellenére is. Ez szép tanítás és erkölcsileg igen edző hatású még arra nézve is, a ki a múltból és jelenből nem bír reményt meríteni a jövő »kődös« látomásával szemben.

Végül Voinovich *Az ember tragédiája* conceptiójának és szerkezetének eredetiségét vitatja, bármennyire ismeri is a sokféle párhuzamot, melylyel Madách eredetiségét csorbítani akarták. Jól mondja, hogy »Madách általában keveset ismert abból, a mihez hasonlították.« Elismeri és meggyőző hévvel méltatja *Faust* költői felsőbbtségét. *Fauston* »meleg légáramlat, mély lírai lehellet vonul át, mint illatáradat tavaszi levegőben«. Madách jóval kisebb költő, mint Goethe. De »tragédiája teljesen önálló alkotás. Nincs a világirodalomban mű, mely ez eszméket fejeznék ki így és ilyen csoportosításban«.

Ezt oly író mondja, ki egész lelkével otthonos a világirodalomban, csakúgy mint a magyarban.

Mindent összevéve Voinovich könyve jelentékeny gyarapodása a magyar irodalomtörténetnek. Legjobb monographiáink közt foglal helyet.¹

ANGYAL DÁVID.

Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora. A M. Tud. Akadémiától jutalmazott mű. Első kötet. M. T. Akadémia, 1915. N 8-r. 639 l. Ára 12 korona.

Kazinczy Ferencz életrajzának most megjelent első kötete irodalmunk e vezéralakja pályájának első, mozgalmasabb, érdekesebb felét foglalja magában, azt a korszakot — 1806-ig — melyben törekvései még csak izzanak a nagy eszmék kohójában, s az anyagot, melyből életének nagy alkotásai kialakulnak, még kész formába nem öntve, de már minden összetételében összegyűjtve hevítik, hogy a kellő perczen a környezetbe kilökjék s rendeltetése helyén céljának átadják. Kazinczy Ferencz életrajza az események közepett, melyek hatóereje azt nagygyá teszi, természetesen oszlik két részre. Az egyik, a nagyobbik, a vonzóbb — a *werden*, a másik, az eredményekben teljesebbik — a *sein*. Az első fele a passivabb: az író egyénisége a legkülönbözőbb hatások alatt forr és edződik; a másodikban működése öntudatosabb: következetesen, magaválasztotta eszmények felé halad s élete egész munkájáról megbizonyíthatta — a mit egy nemrég elhunyt kiváló német irodalomtörténítő a nagy egyéniségek zsinórmértékének hirdetett — hogy rögzös pályája is diadalút volt, mert nemzete jövőjének javára, horizontjának kiszélesítésére szolgált. De kétségtelen, hogy élete első évtizedeinek sokszor vakmerően biztos, sokszor csak szerényen tapogatózó kísérletezései, törekvései nélkül, a sok rázkódtatás, sok szép remény, sok csalódás nélkül, e nélkül az igazi Sturm und Drang nélkül Kazinczy nem lett volna azzá, a mit neve az irodalomnak ma jelent.

¹ Meg kell még említenünk, hogy a kötethez becses függelék is járul, úgy mint Arany János két levele Madáchhoz, Szász Károly jegyzetei *Az ember tragédiájáról* és egy igen alapos Madách-bibliographia.

Életének ebbe az első, változatosabb korszakába viszi az olvasót Kazinczynek mindenképen hivatott életrajzírója, Váczy János. Közhely volna elmondani, hogy írójának több mint egy negyedszázados munkája után örömmel fogadtuk az első kötet megjelenését. Kazinczynek talán minden munkája között legbecsesebb hagyatékát, levelezését, Váczy avatott keze dolgozta fel a kutatók számára, s az évek, sőt évtizedek során nem lankadó, hanem egyre erősödő szorgossággal szoktatta hozzá olvasóit s a XVIII. század fordulójának, két emberöltő irodalmának, kutatóit lelkiismeretes, pontos munkájának őszinte becsüléséhez, s a mi fontosabb: használatához. Kazinczy levelezésének utolsó, pótkötetét várjuk már; elmondhatni tehát, hogy e korszakalkotó kiadásnak valóban betetőzésül jelenik meg Kazinczy életrajza, legméltóbb kiadóként annak a M. Tud. Akadémiának védelme alatt, mely Kazinczy legfőbb eredményét, a nyelvújítást, megalakulásakor magáévá téve, annak gyökereit a legjobb talajba elplántálta s attól az írótól, a ki ma leginkább s majdnem egyedül vállalhatta s fejezheti be a feladatot, melynek megoldása maholnap egy évszázad kötelezettségének tesz eleget.

Váczy munkásságának kezdetéig e téren valóban mondhatatlanul kevés történt. Az 1859-iki centennarium óta Toldy Ferencz, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes dolgozata igazán messze területen s kevés bokor között álló egy-egy fa, mely mellé csak újabban került, Czeizel Jánostól Simai Ödönig, néhány nemesebb ültetvény. De a közbeeső nagy területet egyszerre árnyékolja be a vállalkozás, melyet Váczy terjedelmes munkája a kutatásnak jelentett. Ennek tudatában — s erre vall a megjelent első kötet egész iránya, törekvése, gondolatmenete — foghatott munkája megírásához.

A kötet magán viseli mindazokat a sajátosságokat, a melyeket eddig is írója jó tulajdonságainak ösmertünk. Pontosság és lelkiismeretesség jellemzik: lépésről-lépésre kíséri hősét s gondosan feldolgozza mindazokat az adatokat, a melyek rendelkezésére lehettek. A család történetén kezdve tizenkét fejezeten át jut el a fogságból való kiszabadulás első évéig, minden fejezete pedig külön tanulmányoknak egységes eredménye, egy-egy befejezett egész. Adatait mindig igazolja, föltevésekben a magáét valószínűvé próbálja tenni s vitatkozásba legfeljebb a jegyzetekben bocsátkozik. Legfőbb forrása természetesen mindenütt maga Kazinczy, a ki tudvalevőleg leveleiben is, önéletrajzi, de egyéb munkáiban is gondosan feljegyzett magáról minden adatot, ha lelki életére nézve nem egyszer zárkozott maradt is. A fejezetek mindegyikének háttéréhez pedig gondosan felhasználja a magyar tudományos kutatás eredményeit. A vármegyei élet, a Van Swieten iskolaszervezete, a Mária Terézia-korabeli és későbbi közállapotok rajza, a Martinovics-összeesküvés története, az akadémiai törekvések, a napoleoni korszak festése természetszerűen mind a viszonyok alapos ösmeretére vall. Azt mondhatni tehát, hogy a kötetnek két fő érdeme: a kor történetébe való helyes elmélyedés és a Kazinczyra vonatkozó adatok pontossága és teljessége.

Ehhez mint még kiemelendő sajátosság járul a részleteknek gyakran meleg szépsége. Hősének nemes és humánus gondolkodását, elfogulatlanságát felekezeti dolgokban, emellett erős kálvinizmusát, patak

diákéletét, a szabadkőművességhez való viszonyát, lelkesedését a Radvánszky-nővérek iránt, az iskolafelügyelő elveit, helyesen alkalmazott, de törhetetlen magyarságát, viszonyát íróbarátaival és kortársaival, a német nyelv hasznáról vallott felfogását, a nemzeti felbuzdulást, majd elfogatásának történetét, a Hirgeist Nini bájos epizódját vonzón írja meg. Kazinczyt magát gyakran szólaltatja meg, de az idézeteket ügyesen s nem kirívóan szövi bele mondanivalójába. Kazinczy sorsa is előttünk alakul ki. Az ősköktől öröklött tulajdonságok, neveltetése, pályája, baráti köre, fogsága és családi körülményei közepett bontakozik ki a későbbi széphalmi remete, nyelvünk reformátora. Az egész kép, melyet Váczy elének tár, perspectivájával együtt, hőse életfolyásának megfelelőleg változatos. A részletek érdekes egymásutánban következnek, s nem zavar az, hogy Váczy a legcsekélyebb adatot sem mellőzve, gyakran aprólékos dolgokba is bele-mélyed. Kazinczy önmagával sokat foglalkozott, s egyéniségének ismeretéhez még ez is hozzátartozik.

Váczy Kazinczy-monographiája tehát méltán sorakozik a levelek kiadása mellé. A hősevel való gondos és szerető foglalkozás mellett az adatoknak való lelkiismeretes utánajárás, a Kazinczyhoz szívvel-lélekkel való ragaszkodás jellemzik, s ezért — miként a levelezés kiadása is — ez is becses összefoglalása az eddigieknek s forrása a továbbiaknak.

Mégis, épen a nagy várakozás miatt, melylyel egy negyedszázados munka betetőzéséül e kötetek iránt voltunk, s a nagyobb mérték, melylyel Váczy munkáját mérnünk kell, késztet reá, hogy a kötet sok jó tulajdonsága s írója iránt érzett minden tiszteletünk, elismerésünk mellett is őszintén feltárjuk a munka hibáit s kimondjuk azt a véleményünket, hogy e könyv nem egészen az, a mit vártunk.

Főhibája, hogy minden fejezet egy önálló egész, s nem olvad össze a többivel. Az első fejezet például, a Kazinczy-család története, önmagában érdekes dolgozat, mely a XVI. századba nyúlván vissza (voltaképen azonban már a XIII-ba), helyesen keresi az ősköben Kazinczy öröklött jellemvonásait; de másfél íven keresztül Kazinczy Péter önmagában elég érdekes életfolyását olvasva, felébred a kérdés, hogy e részletek a költő életrajzában helyénvalók-e. S miként az első fejezet az egész könyvhöz, úgy állnak az egyes fejezetekhez azok első részei is. Minél inkább közelünk a könyv derekához, annál zavaróbb a mód, a hogyan mondani-valóit megszakítva s új körbe vezetve az olvasót, széles ecsetvonásokkal megfesti az új környezetet. Az iskolaügyek, a vármegyei élet részletezése, a szabadkőművesek helyzetének ecsetelése, a Martinovics-összeesküvés egész történetének közlése (másfél íven keresztül Kazinczy nevének említése nélkül) ilyen széles alapra terjesztve még akkor sem megokolt, ha a szerző velük Kazinczy *korát* akarja jellemezni, mert ez nem történhetik a mű egységének rovására, s különösen akkor nem, midőn hőse nincs az események gyűjtőpontjában.

A munka e tagoltsága miatt szenved hőseinek plasticitasa is. Igen sok epizód, a melyben Kazinczy nem activ szereplő, elvonja figyelmünket egyéniségének fejlődésétől; s midőn jól megrajzolt helyzetekben felbukkan, Kazinczynak a helyzethez képest kevés a cselekvő ereje. Igen gyakran

nem eléggé mozgató erő, még kevésbé azok központja: a környezet rajza mégis úgy készíti elő az eseményeket, mintha azzá válnék. Általában a korrajz néha nem engedi a hős egyéniségét — már pedig az életrajznak ez a célja — eléggé kidomborítani.

Másik, szintén a korrajzhoz tartozó hibája az, hogy Kazinczynak íróbarátaival való viszonyát nem mutatja meg eléggé. Ennek főoka erősen kronologikus módszere. Hősének minden barátjával akkor foglalkozik, mikor Kazinczy élete vele összetalálkozik, s mikor a levelezéséből szükséges adatok idézése ezt megkívánja. Ez által egyrészt nem látszik meg — midőn ez esetben valóban így áll a dolog — hogy mennyire gyűjtőpontja Kazinczy az irodalomnak, másrészt nem minden esetben domborodik ki eléggé, hogy Bessenyei, Báróti vagy Horváth Ádám mellett mit jelentett Kazinczyra nézve egy Daykának, egy Kis Jánosnak barátsága. Daykával úgyszólván egy bekezdésben végez, Szentjóni Szabó Lászlórol alig esik szó.

Míg a francia felvilágosodás eszméit, Martinovics tanait íveken át fejtegeti, a mi irodalmunkra szintén hatott német felvilágosodás, az aufklärismus, nem részesül elegendő méltánylásban. A bécsi írókkal — különösen mert Kazinczy személyesen is felkeresi őket — Blumauerral, Alxingerral és társaival foglalkozik ugyan, de a német felvilágosodás lényegével azért sem, mert — állandó hibaként — semmiféle külföldi forrásmunkát nem használ. Pedig a XVIII. század szellemét, irodalmi törekvéseinket, költészetünk egész jellemét elsősorban mégis csak a német hatás magyarázza, akár künn iskolázott diákjaink útján, akár Bécs és az udvar befolyásaként lett is irányadóvá az. Kazinczy szabadkőművességének is nem véletlen párhuzamja, hogy a göttingai költők s legtöbb magasztalt eszményének vagy fordított forrásának alkotója is az volt. Gyakran emlegetett német íróinak szerepét, Klopstock eredeti jelentőségét, a Werther-lázat Váczy nem rajzolja elég élesen. Egyéni, de nem helyes álláspontja, hogy a forrásokkal való párhuzamra nem tér rá. Általában csak ott idézget, a hol azt életrajzi mozzanatok kívánják, irodalmi méltatásoknál nem. S Kazinczynak, a ki a világirodalom jelentőségét úgyszólván elsőnek látja meg nálunk s méltatja a nemzeti géniusz teljes fényének csorbitása nélkül, épen a külföldi irodalomhoz való viszonya részletes és megokolt megvilágítást kíván.

Váczy biztos kézzel vezeti végig hősét életének minden phasisán. Megmutatja életének minden eseményét s külön képekben bár, de megfesti azok háttérét is; azonban érdeklődése majdnem mindig elsősorban a történetíróé. A mihez nyúl, azt az avatott aesthetikus kezével fogja meg — elég e tekintetben a *Bácsmegyeiről* írott részekre gondolni: de kevésszer fordul ide, elsősorban eseményeket mond el, s közülük hős nem domborodik ki mindig eléggé élesen; másrészt az irodalmi alkotásoknak nem jut elegendő tér s nem mindig megfelelő méltatás.

Ezek a kötet főhibái. Kisebb tévedésekre, az adatok részletes ellenőrzésére nem térünk rá, s a mi a hibáztattuk vonásokat illeti, úgy érezzük, hogy a befejező kötetnek ezek jelentékeny részén is módjában lesz segíteni. Kazinczy és Csokonai vagy Verseggy viszonya — jóllehet mindkettőnek

itt lett volna a helye — írónknak, mint hosszú időn át irodalmi törekvéseink középpontjának, Shakespeare-ismeretei, általában a világirodalomhoz való viszonya, költői forrásainak méltatása s egész kialakult egyéniségének rajza helyénvaló lesz a második kötetben is. Azzal, hogy e hibákra rámutattunk, nem ronthattuk le bírálatunk első felében kimondott ítéletünket, hogy Váczy könyve, ha nem is az a tökéletes alkotás, melyet vártunk, szerzője többi munkájához méltó életrajz, mely a Kazinczy-irodalomban az első összefoglaló, értékes munka s alapvető forrása a további kutatásnak.

A világháború forgatagában nem tudom, nekem lesz-e még e folyóirat hasábjain alkalmam évek múlva a második kötetről véleményt mondani: hiszem, hogy a ki teszi, a munka eredményeként beszámolhat róla, hogy a jelen kötet felsorolt hiányai is javarészt pótolva vannak. Ebben a reményben köszöntöm az első kötet megjelenését.

DR. GÁLOS REZSÓ.

Dr. Pitroff Pál: A győri sajtó története. (1728—1850). Győr szab. kir. város kiadása, 1915. 8-r., 150 l.

Érdekes, színesen írott könyv, mely a sajtó történetében a könyvnyomtatás és a hírlapírás fejlődésének vázlatát foglalja össze. Elsősorban helyierdekű mozzanatokot tart szem előtt; de mivel adatai épen Győr, a nagykulturájú kevés vidéki város egyik legmagyarabbja művelődésének múltjáról szólnak, jelentősége helyi vonatkozásaiból kiemeli s a magyar irodalomtörténetébe illeszti bele, annál inkább, mert egyrészt a kevésbé méltatott győri kalendáriumról, másrészt Révai Miklós és Kovács Pál szerepéről is több szó esik benne. Változatos egymásutánban tekintünk be az első nyomda-privilegiumok megszerzésének nehézségeibe, az egyes nyomdák versengéseibe, a hírlapok keletkezésének, magyarosodásának világába, a nyomdász-családok megélhetési viszonyaiba, a censura működésébe, meg a kalendáriumok életébe. Az első győri nyomda a püspök védelme alatt s úgy jött létre, hogy Sinzendorf püspök a soproni Streibig József Antal nyomdászt egyszerűen áttelepítette Győrbe s ellátta egyházi megrendelésekkel. Legjobb keresetet azonban privilegiumos kalendáriumai nyújtottak neki, s a család közel másfélszáz éven át szolgálta a kultúrát. Pétzeli, Rájnisi, Ráth Mátyás, Sándor István, Pálóczi Horváth Ádám dolgoztattak a sajtóján, s itt jelent meg Révai kiadásában a Faludi Ferenc *Költeményes maradványa* is 1786-ban. Tudvalevőleg Révainak nagyobb tervei is voltak és tervezett *Magyar Költeményes Gyűjteményét* is itt akarta kiadni, legalább itt jelent meg hozzá 1785-ben szemelvényekkel az *Újonabb Hírré Adatás* és 1786-ban a *Segedelem Kérés*. Ezen a sajtón láttak napvilágot többek között a *Hunniás*, a *Zair*, *Young éjtszakái és egyéb munkái*, Kovács Ferenc *Pulpitusa*, Kis János több munkája, Sándor István *Sokféléléjének* 1—4. kötete és Apátzai Csere János *Encyklopaediájának* egy új lenyomata. (1805.) Ezek alkotják a Streibig-nyomda első fénykorát; a második az 1843-ban meginduló *Vaterland* cz. hazafias szellemű német lapnak megjelenével,

majd ennek 1847-től kezdve *Hazánk* cz. magyar folytatásával virul fel. Ez utóbbiba Kovács Pál öntött lelket. Jól díjazott munkatársai között Petőfi, Arany, Tompa, Szelestei, Pulszky, Lauka, Vas Gereben, Pálffy Albert, Vajda János stb. neve szerepel; a lap a szabadságharcz idején, 1848. végén szűnt meg. A Streibig-család 1850-ben elhagyja Győrt, s ezzel a győri sajtó első, változatos korszaka véget ér.

Pitroff, e futólagos vázlatból kitetszőleg is, becses munkát végzett. Hozzá kell tennünk új adalékait, melyek az irodalomtörténetet több szempontból gyarapítják. A *Hazánk* tartalmi átnézetének sok kutató láthatja jó hasznát; s ha a figyelmet a híres győri kalendáriumokra csak felhívja is, nem hiábavaló a munkája: az azokban rejlő anyag előbb-utóbb talán így feldolgozásra kerül. — Lisznyai Damó Kálmánnak két kiadatlan levelét közli; Aranynak pedig két »igen falusias izű alkalmatosságra íródott versé«-ről szól (*Szilágyi Sándor első és utolsó malatájának végső tisztességtétele, A malatz bucsuzása*), a melyek kézírata a Kovács-féle kéziratok között van. Mindkettő bizonyára afféle alkalmi vers, a melyet Gyöngyössy László is közölt az EPhK. 1905. évfolyamában. — A *Tzigányok végső romlása* az 1789-iki győri kalandáriumból szintén érdekes Arany-adalék; A Garay *Obsitosának* az 1809-iki évfolyamban felfedezett őseről már Pitroff maga beszámolt. (EPhK. 1915.) — Az 1784-iki kötetből vett Epimenides-epizód azonban nem a Rip van Vinkle, hanem a *hétalvók* mesecsoportjába tartozik, mi által értéke nagyot nő. Tollhiba, hogy (57. l.) Kis János a győri ág. *evangelikus* gyülekezet kérelmére énekes könyvet írván, az a győri ev. *reformátusok* ádozatkésztségéből jelenik meg. Az 1849-iki kalendárium *A' juhászbojtár* cz. versének leelőhelyét is könnyű volna kimutatni, de jelenleg nincs módomban.

A kötet adatai is, feldolgozása is tiszteletreméltók. Kiállítása is az. Hozzá kell tennünk, hogy igen szép, a régi győri nyomda clichéiről készült fa- és rézmetszetek, nyomási minták, initálék gazdagon díszítik. A *Függelék* okiratok, kivonatok, leltárak stb. adatok közlésével támogatja a szöveget, a könyvet *Mutató* egészíti ki. A szép kiállítás Győr sz. kir. város áldozatkészségének bizonyítéka.

DR. GÁLOS REZSŐ.

Doktori értekezések 1915-ben.

1. *Schiller István: Bogálhi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete.* Budapest, Athenaeum, 1915. 8-r. 64 l.

Dézi Lajos és Borbély István alapvető tanulmányai után sem végzett fölösleges munkát szerzőnk. Sőt kezdő kutatóban valósággal ritka, alapos philologiai készütséggel teljesítette feladatát. Célja ugyan csak az volt, hogy Bogáthi vallásos munkáit tegye vizsgálódása tárgyává, mintegy kiegészítésül Dézi művéhez, a mely inkább a széphistóriákra volt tekintettel — mégis részletes revisio alá vette Bogáthi életrajzát is, s ha ebben nem is jut fontosabb újabb eredményre, mégis széleskörű, főként kézírati tanulmányokon nyugvó kutatásai alapján nem egy régibb föltevést támogat meg adataival s nem egy függő kérdést visz dülőre. Így végképen tisztázza, hogy a Kolozsvári Névtelennek 1577-ből való

Eszter dolga Bogáthi munkája, a mint ezt Thury Zsigmond és Katona Lajos is sejtették; ugyancsak meggyőző adatokat említ Dézsi feltevése mellett a *Demeter históriáját* illetőleg, az 1598-as keltezés ellenére is (Bogáthi 1592-ben halt meg). Végképen megdönti Bogáthi szombatosságát is: bár nem tagadható, hogy zsolttárai sokban rokonságot mutatnak a szombatos felfogással, ezért is vették át őket oly könnyen Pécsi hívei, mégis kétségtelen, hogy Bogáthi sohasem hagyta el az unitárius vallást és holtáig rendületlen híve maradt Dávid Ferencz eszméinek. — Egyben-másban persze a túlzástól sem ment, így mikor minden áron bele akarja illeszteni egy-egy munkájának létrejöttét életének körülményei közé. Így pl. valószínűnek látszik ugyan, hogy *Apollonius históriája* Bogáthi munkája, de már nem fogadhatjuk el azt az állítást, hogy felesége halálán való bánata tükröződik benne. (Berecz Sándor fia halálára vonatkoztatja, époly kevés alappal.) A széphistória szerzője világosan megmondja, hogy énekét »az ezerötszáznak és az nyolcvannyolcznak kétséges *eleiben*« rendelte versekbe, míg Bogáthi feleségének halála saját naplója szerint csak *júl. 11-én* következett be.

Bogáthi vallásos művei közül igen részletesen jellemzi zsolttárárköltészetét, kimutatja, hogy héber és görög eredeti után készült és Eobanus Hessus hatása alatt saját életviszonyainak és magyarságának nem egyszer kifejezést ad bennök; hasonlóképen egyéb tárgyú bibliai elbeszéléseiben is. Ki kell még emelnünk e vallásos költészetnek nyelvi és stilisztikai elemzését, mely sikeresen világítja meg Bogáthi igazi költői tulajdonságait, (bár az alliteratio feszegetése kissé erőszakoltnak látszik). Az értekezést az *Énekek éneke* költői szépségeinek találó méltatása rekeszti be.

2. *Sántay Mária: Zrinyi és Marino.* Budapest, Neuwald Illés ut. könyvnyomda, 1915. 8-r. 32 l.

E munkát egészen fölöslegesnek kell ítélnünk; Széchy Károly elég beható összehasonlításánál (*Zrinyi*, II: 28—61 l.) alig jut többre. Nem tudom, hogyan olvashatta szerzőnk Széchy művét, mikor azt állítja róla, hogy Zrinyi lírai költeményei közül »csak az *Arianna Sírásával* foglalkozott részletesen« (8. l.), holott bárki könnyen meggyőződhetik, hogy Széchy majd 30 lapon keresztül Zrinyinek szinte egész tropus-készletét, összes *concelto*-it feldolgozza. A mi viszont Zrinyi és Marino közös forrásait, közös hagyományait illeti, igaz, hogy Széchy ki-kitér néhány adatában a latin és az olasz költészetre, de hogy »túzetesen foglalkozott« volna velök (32. l.), azt nem mondhatnók épen. Pedig ez az a pont, a melyen érdemes lett volna Széchy munkáját felvenni és tovább folytatni; valóban szép és nehéz feladat: Zrinyi lírai költészetét világirodalmi keretbe beállítani. Még az olasz költészethez való viszonya sincs kellőképpen tisztázva, így a Petrarccal való kapcsolatra is csak czéloz Széchy, szerzőnk is csak egy tropusának hasonlóságára mutat, holott Petrarca megvolt Zrinyi könyvtárában, egy latin nyelvű életrajzával együtt; a két költő szerelme, hangulataik is nem egyben rokonnak mondhatók. Nem akarok itt rámutatni, csak arra, hogy pl. a *Trionfi* gondolatmenete és szerkezete mennyire rokon Zrinyi egész verses kötetének beosztásával: a

szerelem, halál, hírnév, idő, istenség eszméinek egymással ellentétes és egymást fokozó gondolatkörében.

Másrészt Széchy teljesen hibás oldalról fogja föl Zrinyi eredetiségét és önállóságát, mikor egyes szóképekben és fordulatokban akarja mindenáron a magyar költő sajátos, eredeti szemléletét kimutatni, az igazságnak nem egyszer rovására; így pl. megállapítja, hogy »az ő gerliczéje sem a Tasso és Marino csokolódzó galambja, hanem az özvegy gilicze, mely a sírásban, bánatban nem lankad és száraz ágon panaszol, mint a magyar népdalok gerliczéje«. (38. l.) Népdal ide, gerlicze oda, tessék összehasonlítani:

Zrinyi, I. idill. 26. szak:

Marino, La Ninfa Avara (La Sampogna,
1643. 258. l.)

Hát özvegy gilicze, mert elveszté társát,
Mikor száraz ágról terjeszti panaszát
Untalan, óránként neveli sírását stb.

Vedi il suo Tortorello...
La compagna vezzosa,
La qual s'auien che poi ne resti priua,

Sconsolata, e maluiua
In secco tronco lagrimando dice,
Piango i miei giorni vedoua infelice stb.

Holott nem ilyen »csip-csup« szóképekben nyilatkozik Zrinyi eredetisége, hanem ehhez — s ez az egyetlen, a mit szerzőnk helyesen kiemel — a két költő egyéniségének teljes ellentéte adja meg a kulcsot: Marino a hideg affectáltság, a költői cziczoma mestere minden érzelmi mélység nélkül, míg Zrinyi költészetét erős lírai hív hatja át; a mi amannál csak játék, Zrinyinél komoly és tragikus valóság. Ép azért szertelenebb gyakran Marinónál is, de ez a szertelenség egy ellenállhatatlan lendület kitörése, még ha annyi apró tropusban foszlik is széjjel.

3. *Helle Ferencz Hugó: Arany János Bolond Istókja.* (Humora, mintái, életrajzi adatai). Kassa (1914), »Szent Erzsébet« könyvnyomda. 8-r. 68 l.

A munka súlypontja főként a mű aesthetikai magyarázatában és összefoglaló jellemzésében rejlik. Mintegy kísérlet azoknak a kutatásoknak betetőzésére, melyek az utóbbi időben nagy szorgalommal és philologiai utánjárással összevetették a művet forrásaival, kibogozták számos életrajzi elemének egyes szálait, kifejtették alakulásának és fejlődése sorsának egyes phasisait. Helle Arany gondolkodásának, hangulatainak, humorának világába vezet bennünket, és elsősorban lélektani kérdések érdeklik. Űgyesen elemzi a költemény létrejöttének csiráit Arany írói és lelki fejlődésének legválságosabb éveiben. Ez a válság egyrészt alkalmassá tette költői tehetségét humorának, erkölcsi reflexióinak, önéletrajzi élményeinek teljes és szabad kifejezésére, másrészt rendkívül fogékonnyá tették őt épen Byron sajátos hatásának befogadására. — Míg a magyar Bolond Istók-típus eredetének rajzolásában (II. fejezet.) főként Benedek Róza, az önéletrajzi adatok vizsgálatában pedig (IV. fejezet.) Pap Károly és Kardos Lajos eredményeit foglalja össze, addig az irodalmi minták nyomozásában elég behatóan tárgyalja Byron befolyásán kívül Petőfi hatását, egyéb forrásai közé pedig — talán kis túlzással — Aristophanest és Míkest is felveszi. (Míg a biblia, Homeros és Dante stílusbeli és nyelvi hatása egy-két helyen

nyilvánvaló.) Legsikerültebbnek tartjuk a két utolsó fejezetet, mely a mű esztetikai méltatását adja s befejezetlensége okait kutatja, nemcsak külső vagy lélektani szempontokból, hanem immanens, a műalkotás természetében rejlő tulajdonságokból.

4. *Palay Pál: Dr. Székács József.* Budapest, M. O. B. könyvnyomda, 1914. 8-r. 107 l.

E részletes monographiának főhibája az egységes szempont teljes hiánya. Behatóan foglalkozik Székács életével, aprólékos gonddal ismerteti sokoldalú munkásságát, papi és egyházirodalmi tevékenységét, vallásos költészetét, szatiráit, epigrammáit, szerb és latin-görög műfordításait, de mindezt csak elmondja, ismerteti — nagy szorgalommal és igyekvéssel, azt meg kell adni — azonban az író sajátos egyéniségének, költői tehetségének találó jellemzését hiába keressük. Kijelenti ugyan egy helyütt, hogy igyekezett »szem előtt tartani azt a fontos elvet, hogy a költészet tanulmányozása pszichológiai tanulmány« (48. l.), de megvalósítása hiányzik. A kit Székács élettörténete, munkássága közelebből érdekel, sok értékes adatot fog benne találni, de az irodalomtörténetírót ki nem elégíti. Székács elsősorban mint a XIX. századi protestáns vallásos költészetnek főképviseelője áll előttünk, — szerzőnk ezt helyesen ki is emeli lírája ismertetésében, rámutat irányának erős hazafias és magyar sajtáságára, mely háttérbe szorít minden felekezeti elfogultságot (pl. Szent Istvánról szóló énekében), de elfelejti megállapítani, hogy ebben kik az elődei, kikhez kapcsolódik vallásos költészete, mert Berzsenyi, Kis és Vörösmarty hatásának megemlézése csak költészete általánosabb sajtáságaira illik. Általában az irodalomtörténeti fejlődés gondolata teljesen hiányzik belőle. Szerencsésebb e tekintetben az a két fejezet, melyben Székács szatirikus, didaktikus és epigrammatikus költészetét jellemzi; itt sikerült Székácsot úgy odaállítania, mint Verseghy, Kis, Fáy és Gaál követőjét (az epigrammában Kazinczyét és Herderét), de a műfaj haladásának, előbbrevitelének kérdése ismét nem izgatja. Lehető legrövidebb befejezésében Székács irodalomtörténeti jelentőségét abban foglalja össze, »hogy egyfelől a tiszta, nemes, klasszikus szellemet terjesztette fordításaival és eredeti munkáival, másfelől az őszinte, szívből fakadó, határozott keresztény vallásos költészetet művelte«.

KIRÁLY GYÖRGY.